

A Bethlen család kastélyai a XVII. században

A XVII. századi Erdély legfontosabb politikai és társadalmi eseményei a fejedelmi udvar mellett a főúri kastélyokban zajlottak. Tanácskozások, titkos összejövetelek, politikai viták mellett itt élte mindennapi életét a nemesi család. Ünnepek, keresztelők, lakodalmak, halotti torok, zajos nagy vadászatok, lakomák tették mozgalmassá a kastély életét. A következőkben a Bethlen család példáján keresztül azt szeretném bemutatni, hogy milyenek voltak a XVII. században az erdélyi főnemesi kastélyok, hogyan díszítették, milyen módon tették otthonossá, lakjossá ezeket a védelmi funkciók miatt kissé rideg épületeket.

Várkastélyok és kastélyok építéséről a XVI. század közepétől kezdve beszélhetünk, ez a késő reneszánsz ideje. Erdélyben a reneszánsz egyéni, helyi stílusa fejlődött ki. Az olasz eredetű formáktól eltérve kibontakozott az új stílusváltozat, a virágos reneszánsz. A XVII. század eleji történelmi események nem kedveztek a kastélyépítésnek. Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) fejedelmek korában azonban nagyarányú építkezésekbe kezdtek, amelyek részben a fejedelmek, részben a gazdagabb nemesek nevéhez fűződtek. Az időszak az erdélyi építőművészet fénykora volt, ekkor épült a legtöbb kastély – a *castellum* szó ekkor erősített nagyúri otthont jelentett –, számos udvarház, s ekkor erősítették meg védművekkel a várakat a *castrum*okat. A kastélyok zöme négyszög alaprajzú, melynek két változata alakult ki. A nagyobb típus négyszögletes udvart fog közre, a kisebb egyetlen tömör épületmag, melynek négy sarkára ragasztják a kerek vagy szögletesen kiugró bástyákat.

II. Rákóczi György (1648–1660) nagyravágyó külpolitikai tervei, lengyelországi hadjárata romba döntötték a virágzó országot. A több évig tartó török-tatár hadak betörései megakasztják az építési lázat, és nagyon sok pusztítást okoznak. A következő, békés évtizedek azonban ismét az építkezést segítik. Ekkor, a XVII. utolsó évtizedeiben épülnek Erdély legszebb, legdíszesebb kastélyai.

A bethleni Bethlen család

A bethleni Bethlen család – az Apafik, Bánffyok, Wassok mellett – Erdély egyik legrégebbi családja. A bethleni (koronás kígyós címerű) és a múlt században kihalt iktári (egyazon nyílveszővel átlőtt két hattys címerű) Bethlen család nem azonos eredetű. Az iktári család legnevesebb tagja Bethlen Gábor fejedelem.

Első ismert őskü, a Becse-Gergely nembeli Ant a XII. század közepén élt. Apa nevű unokájától eredeztethető az Apafi család. A család folyamatosan gyarapította birtokait. 1390-ben királyi adományképpen megkapták Szentmiklóst. 1438-ben Albert királytól engedélyt kaptak, hogy Bethlenben várat emelhessenek. A század második felében Bethlen Márk rakta le a keresdi várkastély alapjait. Több mint kétszáz évig tartott, míg elnyerte végleges formáját.

A család kiemelkedő tagjai közé tartozott *Bethlen Farkas* (1560–1618), aki 1614-től Bethlen Gábor tanácsosa lett, nemcsak vitéz katoná, de családja gazdagságának megteremtője volt, mivel visszaszerezte az elkobzott birtokokat. Ő építette a kisbúni kastélyt. Fia, *Bethlen János* (1613–1678) Apafi kancellárja már Erdély egyik leggazdagabb főura volt. A család a XVII. századtól játszott jelentős szerepet az erdélyi közéletben, és elsősorban művelődéstörténeti szerepük emelhető ki. Bethlen János történetírói munkássága során megírta Erdély 1629–1673 közötti történetét, méltán nevezték Erdély Tacitusának. Nagy gondot fordított fia, Miklós hazai és külföldi taníttatására. *Bethlen Farkas* (1639–1679) Erdély XVI. századi, forrásokon alapuló történetét írta meg. Ennek kinyomtatására öccse, *Elek* (1643–1698) a keresdi kastélyban nyomdát alapított.

Bethlen Miklós (1642–1716) Európa számos országát bejárta, külföldi egyetemeken tanult, majd királyi udvarokban forgolódott. Tapasztalatait, ismereteit hazája javára akarta kamatoztatni. Hazatérte után, 1668-ban, saját tervei alapján kezd hozzá bethlenszentmiklósi kastélya építéséhez. Kora politikai intrikái majdnem vesztét okozták, összeesküvéssel vádolták, s csaknem egy évre börtönbe zárták. Ezt követően azonban a fejedelmi tanácsos lett, Bécsbe küldték, hogy tárgyaljon a törökellenes hadjáratról, és Erdélynek a Habsburg birodalomhoz való csatlakozásáról. Sikertől kiharcolta a *Diploma Leopoldinumot*, amely Erdélynek bizonyos önállóságot adott. 1691-ben Erdély kancellárja lett, s érdemeinek elismeréséül 1696-ban grófi címet kapott. A Habsburgok szőszegései és az egyre gyarapodó sélremlmek hatására ellenük fordult. 1704-ben röpiratot adott ki, amiért drágán kellett fizetnie. Örizetbe vet-

Bethlen János gróf és fiai, Géza, Domokos, Béla, János, József és Sándor

ték, s tizenkét évig, haláláig Bécsben tartották. Itt írta meg *Önéletírását*, mely a gazdag erdélyi emlékirat irodalom egyik kiemelkedő alkotása.

A család később is fontos szerepet játszott az erdélyi és a magyar történelemben, irodalomban. *Árva Bethlen Kata* (1700–1759) értékes könyvtárat hozott létre, hányatott életét szintén önéletírásában örököltette meg. *Bethlen János* (1792–1851) a reformkori harcok egyik vezetője, unokája, *Bethlen István* (1874–1946) a két világháború közötti időszak egyik legfontosabb szereplője, tíz éven át az ország miniszterelnöke volt.

A család kastélyépítései a XVII. században

A család legfontosabb birtokközpontjai a névadó Bethlen és környéke mellett a Nagy- és Kis-Küküllő vidékén, Keresd, Almakerék, Bonyha, Bún, Bethlenszentmiklós voltak. Keresden már a XIII. század közepén fából épült várat emeltek, később ezt kővára építették át. A bonyhai kastélyt 1545-ben Bethlen Farkas kezdte építeni. A XVII. században a kisbúni, a nagybúni, a keresdi, a bethlenszentmiklói és az alsórákosi kastélyt építik vagy bővítik, átalakítják.

A *kisbúni* kastélyt 1617-ben Bethlen Farkas erdélyi főgenerális építette, aki legszívesebben ezen a birtokán tartózkodott. Zömök, négyszögletes, sarkain sokszög alaprajzú külső bástyákkal épült. Erede-

tileg kevés ablaknyílással, koronázó párkányának frizében, a padlástérben lőrésnyílásokkal, felette feltehetően pártázattal készült. A szimmetrikus épület fölé sátorotetozet magasodott. Építője Diószegi István kolozsvári mester volt. 1640-41-ben fia, János újjáépítette, bővítette, külső bástyákkal és várfalakal vette körül. A kastély oldalán, a hosszanti homlokzat elé minden bizonnyal ekkor építették a két sarkobástya közé az árkádives, tornácos bejáratot, s fölé, az emeleten az ugyancsak árkádives loggiát. Az emeleti részt később ablakokkal zárt helyiséggé változtatták. A földszinti helyiségek boltozottak, az emeleti termek síkmennyezettel fedettek, ezek pompájáról a díszes faragott ajtók tanúskodnak. A középen elhelyezkedő lépcső is nagyon díszes volt. Bethlen János 1675-ben a kastély homlokzatára egy családi címeres emléktáblát készíttetett, amelyben leírja az építkezés körülményeit. A szövegből kiderül, hogy Bethlen Gábor fejedelem ösztönzésére történt az építkezés. Itt írta *Rerum Transilvanicarum Libri* című történeti munkáját. Itt született és itt töltötte gyermekkorát Bethlen Miklós. A bástyák pártázatát később eltávolították, ennek idejét nem ismerjük.

A *nagybúni*, ma már nem létező kastélyt is Bethlen Farkas építtette a XVII. század elején. Az épület három részes volt, középen állt a nagy terem, körülötte nyolc szobával. A tornácos folyosó fölött zsindelellyel fedett gombos tornyoecska emelkedett. A kastély még a XIX. század végén pusztulásnak indult, a két közelben lévő kastély közül a kisbúni lakták, ez fokozatosan az enyészet martaléka lett.

A bethleni Bethlen család birtokközpontján, *Keresden* épült talán a legszebb erdélyi reneszánsz kastély. A kastély építéstörténete is hosszabb időszakot fog át. A szabálytalan négyszög alakú védőövének sarkain olaszbástyák vannak, a kapu mellett egy nyolcszögletű torony áll. A védőfal északi és keleti oldalán emeletes épületszárny húzódik, déli és nyugati oldalán pedig lőréses folyosó védte a falakat. Az udvar nyugati végében található a várkastély magvát alkotó, hengeres toronyból, a loggiás lakószárnyból és a hozzá vezető díszlépcsőből álló épület. Az építkezéseket még a XVI. század közepén Bethlen György kezdte, majd 1598-ban Bethlen Mihály folytatta. Az épületegyüttes egységesítése és díszítése a XVII. század közepén is folytatódott. Napjainkra fennmaradt formáját Bethlen Elek idejében, 1666–1690 között kapta. Ő építette az erődítéseket, bástyákat, a délnyugati és középső épületet, a régi épületrészek felhasználásával, de az alapjaiból építette fel a kastélyt. „*Benne is feltámadt a legjellemzőbb Bethlen-tulajdonságok egyike: az építkezés, melynek Erdély anyi kiváló műveléssel készült kastélyt, udvarházat és templomot köszönhet a középkortól fogva.*”¹ Bethlen Elek nagy műveltségű főúr volt, 1683-ban nyomdát alapított Keresden, s itt kezdte nyomtatni Bethlen Farkas történeti művét. A ke-rektorony és a loggiás folyosó építését a művészettörténészek korábban a XVI. századra tették, újabb kutatások azonban megállapították, hogy ezek csak a külső védőöv elkészülte után, a XVII. század második felében keletkezettek, tehát Bethlen Elek korában. A torony ekkor már elvesztette védelmi funkcióját, így ráépítették a kiugró lépcsőtornyocskát, kialakították a szögletes, kváderezett sarkú felső szintjét, melynek oldalait lándzsás, alabárdos örök stukkóból mintázott domborműves alakjaival díszítették. A toronyhoz kapcsolódó lakóépület helyiségeit fiókos dongaboltozatok fedik, ezek éleit szőlőindás stukkószegély emeli ki, melyet stukkócímerek kapcsolnak Bethlen Elek építkezéseihez. A védőöv bástyáit is Bethlen Elek építési feliratai díszítik. Valószínűleg ekkor emelték a kastély déli lakószárnyát is a benne található kápolnával. A kastély szépségét és értékét gótikus és reneszánsz építészeti részletei adják, faragott kő ajtó- és ablakkeretek, párkányok, címerek emelték pompáját. Legszebb része a 15 zömök reneszánsz köoszlopra és árkádivekre támaszkodó boltozatos udvari loggia és annak feljárója, mely a sárospataki Lórántffy-loggiával rokonítható.

A *bethlenszentmiklósi* kastély Balogh Jolán művészettörténész szerint „*a fejedelmi Erdély reneszánsz művészetének koronája*”.² A keresdi építkezésekkel megközelítőleg egy időben, 1667-68-ban kezdte építtetni Bethlen Miklós, saját tervei alapján. Nemesak gyakorlati tudása, hanem szakszerű építészeti ismeretei is voltak. A kastély megtervezésében velencei motívumokat dolgozott fel, de az erdélyi hagyományok szellemében. Az átvett formákat egybeforrasztja a régi hagyományokkal, így válhatott a kastély a reneszánsz pompás alkotásává. Az építkezésről részletesen tudósít az önéletrésztében: „*nagy bajom, sok gond és bosszúságom volt, jó ahhoz tudó mesterembereket nem kaphattam Erdélyben, mert az igen szűk volt. ... más országból mesterembert hozatni az atyám nem akart, pedig közkölséggel tartoztak volna a szentmiklósi házat megcsináltatni, de erdélyi módra, mindent csak jobbágy, tudatlan parasztemberrel, pénz nélkül akart szegény végbenvitetni.*” Emiatt olyan emberek dolgoztak, „*akiknek*

¹ Lukinich Imre: A bethleni Bethlen család története. Bp. 1927. 360. old.

² Balogh Jolán: A késő-renaissance és a kora barokk művészet. (In: Magyar Művelődéstörténet III) Bp. 1940. 548. old.

soha addig csákány s kalán nem volt a kezekben”.³ Hibák történtek az alapozásban, pontatlan lett a pincék boltozása, és falrepedések zavarták örömet. Keserűen állapította meg: „nem Erdélybe való a szép épület: vagy kárba megyen szeme láttára az embernek, vagy veszekedés a gyermekeinek.”⁴ Igen sok nehézsége volt Bethlen Miklósnak, míg az első szint 1673-ra beköltözhetővé vált. Ekkor az építkezés abbamaradt, aminek elsősorban anyagi okai voltak. 1682-ben folytatta, és másfél év alatt be is fejezte az épületet. Megépült az emelet, míg az alsó rész szobáit stukkókkal díszítették. 1686-ban került az épületre az erkély faragott cimere, és ekkor festették ki a kastélyt. Ezt követően, a század végéig elsősorban a védelem foglalkoztatta, köfalak és bástyák épültek, a kastélyt vízesárok övezte, melyen karfás hid vezetett ajtajáig. A kastély Küküllőre néző kétszintes nyílt árkádsora újdonságként jelent meg Erdély építészetében. Hasonló homlokzatot csak több mint fél évszázaddal később, a XVIII. század második feléből ismerünk. A kastély a késő reneszánsz építészet utolsó, de legszebb, legkifinomultabb alkotása, ahol már a barokk stílus első jegei is felismerhetők.

Az Olt partján emelkedő **alsórákosi** kastélyt Sükösd György, Bethlen Gábor mezei hadainak kapitánya 1624-ben építtette, de valószínűleg korábbi részei is vannak. Négyoszögletű udvart kerítő, egyemeletes, megerősített négy hengeres sarokbástyás várkastély. 1631-ben végrendeletileg Bethlen Ferencre hagyta, majd 1694-ben Bethlen Sámuel, Küküllő vármegye főispánja öröklte. Ő építteti újjá 1700 körül a kastélyt, kaputornyot is emeltet, melynek falán a kigyós Bethlen címer ma is látható. Egy 1647-ből származó leírás pártázott várkastélynak írja le, ami ma már nem látható, de a bástyákon két lőrés-sor megmaradt. A várkastélyt kettős falgyűrű övezte, közöttük vízesárok húzódtak. A védőfolyosós külső falal körbezárt vár belső falához három oldalról egyemeletes, egytraktusos épületek csatlakoznak, a negyedik falhoz 11 dór oszlopon nyugvó, napjainkra teljesen elpusztult tornác kapcsolódott. Az északi folyosó, a portikuszos bejárat, a tanácsterem kökeretes ajtaja és timpanonos ablakai, valamint a tanácsterem mennyezetének stukkói mind késő reneszánsz alkotások és Bethlen Sámuel idején készültek. A várkastély legpompásabb helyisége az említett tanácsterem, gazdagságáról, mennyezeti stukkóiról még fényképek tanúskodnak. Ehhez ebédülő és lakoszobák kapcsolódtak. A gróf díszes, csillagboltozatos lakoszobája a délkeleti bástyában volt.

A kastélyok díszítése

A XVII. század kastélyai még mind várkastélyok, melyek elsődleges célja, hogy menedéket nyújtsanak a családnak a gyakorta előforduló portyázó hadak támadásai ellen. A védelmet külső falgyűrű, vízesárok, felvonókapu, bástyák és tornyok, lőrészek, szuroköntők biztosították. Még a század utolsó évtizedeiben is nagy gondot fordítottak Keresd vagy Bethlenszentmiklós védműveinek építésére. Emiatt a reneszánsz várkastélyok ridegebbek, zordabbak, kevésbé lakajosak. A szépre törekvés, a külső és belső eszinosítás igénye azonban megmutatkozik e kastélyok építetöiben is. A főúri reprezentáció miatt is szükséges volt gazdagítani, szépíteni, otthonossá tenni e kastélyokat.

Külső díszítőelemek

A várkastélyok egyik legszebb külső díszje a *reneszánsz pártázat*, amelynek erdélyi elterjedése Bethlen Gábor nevéhez fűződik. A gyulafehérvári palotánál alkalmazták először az „*olasz fokos*”, azaz a pártázatos oromdíszítést. Mára csak a törösvári és a szárhegyi kastély őrítte meg Erdélyben e díszítést. De ilyen volt a kisbúni és az alsórákosi kastély is.

Szívesen alkalmazták az élénk, *színes falfelületeket*, esetleg motívumokkal hangsúlyozva egyes részeket. Bethlenszentmiklóson az ablakkereteket és a falékeket táblásan vörös színűre festették a sárga homlokzaton, hasonlóképpen sárga sávokkal emelték ki a boltékeket is. A tornyok és bástyák éleit kváderezéssel (terméskövet utánozó festés) emelték ki. Keresden az öregtorony felső szintjét lándzsával, alabárdal őrt álló és tisztelgő vitézeket ábrázoló *színes stukkó dombormű* díszíti.

A kastélyok éke volt az *árkádós loggia*, ami a korábbi fedett *fa tornác* (Alsórákos, Nagybún) helyére lép. Többnyire a belső homlokzatokon található (Kisbún, Keresd), majd kikerülnek a külső homlokzatra (Bethlenszentmiklós).

A kastélyok homlokzatát jelzőharanggal, később órával is felszerelt *kaputornyok* díszítették. Alsórákoson ez a torony négyfiatornyos sisakot is kapott, hasonló, mint a templomok, amivel a tulajdonos ki-

³ Bethlen Miklós: Élete leírása magától. (Kemény János és Bethlen Miklós művei Bp. 1980.) 502–503. old.

⁴ Bethlen Miklós i. m. 504. old.

váltságait fejezték ki. A tetődíszek közül a szélvitorla és a gömb volt a legáltalánosabb. A keresdi öreg-tornyos szélvitorla volt.

A kastélyok díszei voltak a *reneszánsz kőfaragások*, ajtó- és ablakkeretek, kőcímerek, domborművek. A kolozsvári kőfaragó iskola művei szinte minden kastélyban megtalálhatók. A fejedelmi és főúri építkezésekhez, még azokhoz is, ahol olasz fundáló dolgozott, Kolozsvárról hoztattak kőfaragókat, vagy onnan szállították a kész kifaragott köveket, ajtó- és ablakkereteket, kandallókat. A kapubejárók mindenhol díszesen faragottak, ahol a nemesi címer is látható. Gyakoriak a kőbe vésett feliratok, tájékoztató az építés körülményeiről. Bethlenszentmiklóson a főkapu felirata Bethlen Miklóst, mint a kastély „architectusát” említi. A kisbúni, keresdi és az alsórákosi kastélyban is több ilyen címeres díszítésű, feliratos faragott kőtábla található.

A lakásbelső díszítőelemei

A reneszánsz kor embere szerette a fényűzést, a pompát, erről otthona berendezése, feldíszítése tanúskodik. A lakószobák belső díszítésénél kiemeljük a faragott reneszánsz ajtó- és ablakkereteket, a festett kazettás vagy stukkódíszes mennyezetet, a falfreskókat, a falakat borító kárpitokat és szőnyeget, a kályhákat, valamint a díszesebb bútorokat. A belső díszítőelemek nagy része elpusztult, s ma már csak az írott forrásokból, fényképekről ismerjük, illetve erdélyi és magyarországi rokon emlékekből (kazettás mennyezetek, kályhák, bútorok) következtetünk szépségükre.

A kétszintes kastélyoknál a család általában az emeleten lakott, míg a földszinten a konyha, kamrák, személyzeti szobák voltak. A központi helyen lévő „palota” (nagyterem) mellett leggyakrabban a ház urának szobája állt, ebből nyílt az asszonyok, a lányok „háza” (szobája), míg a nagyterem túlsó oldalán a vendégszobák helyezkedtek el. A többi szobának nem volt határozott rendeltetése.

Az ajtó- és ablakkeretek *reneszánsz kőfaragványai* a főúri kastélyok belsejében is megtalálhatók. Keresd és Bethlenszentmiklós kastélyaiban nyomon követhető az egyszerűbb és az igen gazdag virágdíszes motívum is. A kevésbé tehetősek már nem kőből, hanem fából készített ajtókat használtak. Azonban még a főúri kastélyokban is találunk fából készült ajtókereteket, de ezek is a kő formáit utánozzák, cifra faragással díszítették. Az ajtószárnyakat festették, faragták vagy intarziával díszítették. Reneszánsz „íratos”, „cífrázatos”, „virágokra cífrázott” mintázatú ajtók voltak a keresdi kastélyban. Az egyik keresdi ajtóra virágminta került, és sárga, zöld virágok díszítették az ajtófélfákat is. Egy másik ajtó vörösré volt festve.⁵

A helyiségek általában boltozatosak voltak, de a nagytermeket sok helyen *festett, kazettás famennyezet*et látták el. Dús aranyozásának volt köszönhető, hogy Keresden „aranyosháznak” nevezték a nagytermet. A legrégebbi világi kazettás mennyezetet Bethlen Elek 1676-ban készítette a keresdi aranyospalotába. Így írták le: „Ezen cifra palotának padlása felyül duplisan lévén csinálva, a felső hamu szín festékekkel és virágokkal ki festett fenyő gerendákra hasonló festeit fenyő deszkákkal vagyon bé padolva az második pedig különbnékülönbféle festékekkel kifestett képekkel volt felékesítve.”⁶ A famennyezet hagyományos gerendákra padolt famennyezet volt, ahol a gerendák faragottak, a deszkák virágmintásak voltak, amilyeneket ma templomok mennyezetén láthatunk.

Keresden kápolnát is építtetett Bethlen Elek. Ez a várkápolna Erdélyben a legértékesebbek közé sorolható. Gótikus boltozatú, de azon a szőlőindás és fürtös stukkódíszek reneszánsz stílusúak. A közséket faragott virágmotívumokkal ékesítették.

A boltozat díszítésére *stukkódísz*t alkalmaztak. A legkorábbi stukkók a bethlenszentmiklósi kastély szobáiban találhatók. A bolthajtásos termekben ornamentális díszítés látható, rozettákkal, tulipánokkal, csillagok képével, az egyik teremben ovális és háromszöges keretben stukkókból formált, lelógó bajuszú, kucsmás magyar férfiak képe látható, máshol bibliai jelenetek. Így írja le az 1765-ben készült részletes összeírás: [Az úr szobájának] „a boltozása pedig cifra virágokkal való festékekkel készítettet, s a virágok között festett képsékek látnak. ... Kár, hogy az irigy Régiség a festett virágokkal edgyütt azon inscriptioknak [feliratoknak] nagyobb részit annyira bé szennyezte, hogy nekünk olvasnunk s meg tanulunk nem lehet. ... [A kispalota] boltozattya különbön különb féle régi módi figurákkal, és kőmives mesterséghez illő cífrázatokkal készítettet volt ugyan, sőt a közepén egy más mellé két Czimerek tudni illik a Méltóságos Bethlen familia fennebb említett Czimere és Hegyess-tör végiben ember főt tartó fél kéz czimer rajzoltattak. ... [Egy másik terem] Boltozattya mind kőmives mesterség szerént tsinált virágosokkal, mind festett különbön különb féle figurákkal, virágokkal, emberi formákkal, oktalan

⁵ B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest 1970. 91–92. old.

⁶ B. Nagy Margit i. m. 96. old.

állatokat, madarakot representáló effigiésekkel [képekkel] díszes; lévén a boltozatnak közepette két Cirkulusokban egy más mellett két Czimerek, egy felől tudnillik: a Méltóságos Bethlen familia Czimere, ilyen felette való írással: Nicolaus Bethlen, más felől pedig egy hegyess tört tartó félkar, mely hegyess törrel egy ember fő forma láttatik, illetén feliben való írással: Helena Kun, a Czimerek édgyk felin oldalul ezt olvashatni: A(nno), más felin: 1682. Ezen boltozaton Szent Írásból szedegetett sok szép inscriptiokat lehet látni és olvasni.”⁷

Az alsórákosi nagyterem stukkóit 1694–1698 között Bethlen Sámuel és felesége készítette. Egy 1765-ben felvett leltár ezt a következőképpen írja le: „Bé lépven a palotára, melynek felső padlása két rend sima, egy rend gyöngyvirág-levél módjára metszett szép Stakaturás párkányozások között négy szegletre az esztendőnek négy része, tudni illik: a’ Tavasz, Nyár, Ősz, és Tél, úgy egyéb külön külön féle gyermek, Cupido, madár, gyümölcs, fa és virág-figurájú metszésekkel és ritkán látható munkás cirádákkal ékeskedik. Nevezetesen a’ közepin egy más mellett két ovális cifra párkányos metszések, egy felől a’ Méltóságos Bethleni Bethlen, más felől a’ Méltóságos Nagy Familiák ki vágott címerei között szemléltetnek szépen ki metszve s feketén meg festve ezen betűk: C. S. B. más felől C. B. N. Mély két címereket tartják három figurázott s ki metszett tegzes, nyilas, bé kötött szemmel szárnyas Cupido, egyik alól két kézt, ketteje pedig két felől egy egy kézt.” Az iniciálék Comes Samuel de Bethlen és felesége Comitissa Barbara Nagy nevét rejtik. A palotán kívül az „Úr Háza” és az „Asszony Háza” is rendelkező stukkókkal, de ezeket más készítette.⁸ A stukkók a XX. század elején pusztultak el.

A keresdi bástya harmadik szintjén, a dongaboltozat alatt „cifrán metszett és festett” párkány futott körbe, „a metszések találkozásánál egy-egy csillaggal” középen a Bethlen címerrel. Több szobájának mennyezetét szőlőfürtökből és szőlővesszőkből formázott stukkók díszítették. A kastély kápolnájában a boltozat alatt „cifra párkány” húzódott.⁹

Feljegyzések tudósítanak az erdélyi kastélyokban lévő freskókról, falfestményekről. Keresd lakóternyea egyik szintjén töredékes freskómaradványok láthatók. A három ablak között „picturák és inscripciók” ékesítették a falat. Alsórákoston az 1990-es évek elején elkezdődött felújítási munkálatok során kerültek elő vörös színű falképmaradványok. Az egyik egy szökellő, nyakában csengettyűs szíjat viselő szarvast, a másik egy óriási hegedűt ábrázol. Bethlen Miklós szentmiklósi kastélya mennyezetére a hét napjait ábrázoló jelképes alakokat festetett.

A termeket színes mázas cserépkályhák fűtötték. Az akkori szóhasználattal „bokály-kályhák”, „bokály-kemencék” (azaz csempével kirakott kályhák) megtalálhatók több főúri kastélyban. Ezeket a XVII. században Alvincza telepített habánok, anabaptista fazekasok készítették. A bokály-kályháknak fehér alapon kék vagy tarka virágos csempéi voltak, az átlagnál sokkal szebb kivitelben készültek, s kiemelkedtek az általában zöld, ritkábban fehér mázas csempéjű kályhák közül. Bethlenszentmiklóson az egyik szobában „lazur szín festékű virágos fejtér mázú vagy-is (mint szokták hívni) bokáj kályhákból rakott... tüzelő kemence” állt.¹⁰ Keresden zöld-sárga színezésű kályhákat irnak le.

Az ablaküveg használata ekkor már Erdélyben is kedvelt volt. Keresden néhány ablakot kisebb méretű üvegtáblákkal, másokat „ólomkarikás” üvegtányérokcal rakták be.

A szobabelsők falfestésénél sokkal szélesebb körben terjedt el a falakon a „házöltözetek”, a kárpitok és szőnyegek használata. Ezzel tovább színesítették a lakóotthonokat, tették derűssé a fehér falakat. A legdrágább kárpitok a flandriai „képes” kárpitok és a virágos bársonyból és selyemből készült olasz kárpitok voltak, ezért használatuk csak a fejedelmi udvarra és az előkelőségek szűk körére korlátozódott. A bécsi, krakkói és török kárpitok viszont az erdélyi nemesi kastélyokban és a gazdag polgári otthonokban is megtalálhatók voltak. Az alsórákosi kastély 1698-as leírásában említik, hogy a palota falai „egészen veres, aranyos bécsi kárpittal” voltak borítva.¹¹ Erdélyben elsősorban kis-ázsiai eredetű török szőnyegeket használtak, az ún. „erdélyi szőnyeg” is török szőnyeg volt, az „usak-szőnyeg” egyik változata. Az összeírásokban kétfélelt különböztetnek meg: a „diván” és a „skarlát” szőnyegeket. A diván szőnyegek perzsa, a skarlát szőnyegek török eredetűek voltak. Színük vörös, fehér, fehér-tarka volt. De nemcsak külföldi falravalókkal díszítették otthonaikat. Megjelentek az itthon készített kárpitok is, köztük szász és székely szöttesek is akadtak.

⁷ B. Nagy Margit i. m. 163. old.

⁸ Fehér János: Az alsórákosi Bethlen kastély. Korunk (Kolozsvár) 2005. 12. szám

⁹ B. Nagy Margit i. m. 94. old.

¹⁰ B. Nagy Margit i. m. 153. old.

¹¹ Fehér János i. m.

A szőnyegek és kárpitok mellett kisebb számban *képek* is voltak a falakon. A nemesség leggyakrabban portrét készítettett. Ezenkívül a festők ravatalképeket, címereket és temetési zászlókat is festettek.

A lakás leglényegesebb eleme a *bútor* volt, ami tulajdonosa ízlését, gazdagságát hirdette. A reneszánsz korban faragott növényi motívumokkal, színes festéssel és intarzia berakással gazdagon díszítik a bútorokat. A virágdíszes *hímesnek* vagy *iratosnak*, az intarziást *rakottnak*, a fényezett bútort *gyantárosnak* nevezik. Ezeket a bútorokat ma legjobban a Nagytétényi Kastélymúzeum bútorművészeti kiállításán tanulmányozhatjuk.

A legfontosabb berendezési tárgy a *láda* volt, melyben a ruhát, kelengyét, edényeket, de ékszert és pénzt is tartottak, ültek és aludtak rajta, s utazásnál is nélkülözhetetlen volt. Azt a célt szolgálták, mint később a szekrények, fiókos bútorok. A ládákat zárral vagy lakattal is ellátták. Gyakoriak a rakott ládák, melyeknek nemcsak mellő lapját, hanem tetejét és oldalait is intarziával díszítették. Más ládákat faragással és festéssel díszítettek. A reneszánsz ládák közül legszebbek a kelengyeládák. A homlokzat díszítésére tagoló pilaszterek, keretbetétek, párkányok, festés, faragás és intarzia szolgált. Bethlen Kata 1695-ből való kelengyeládáját faragványok és festett virágminta díszíti. Felnyitott fedéllapján pikkelydíz látható.

A *szekrények* csak lassan szorították ki a ládákat. Háromféle névvel nevezték ekkor a szekrényeket: az *almárium* eredetileg ajtós fegyvertárukat szolgált, a *szekrény* eredetileg fiókos volt, sokszor rejtett fiókokkal, a *téka* pedig polcos nagyobb bútor volt. A magasabb szekrényforma volt a *pohárszék*, melyben az étkezéshez szükséges edényeket, tálakat, tányérokat, serlegeket, kupákat, ezüst készleteket tárolták.

Az *asztalok* közt jól elkülöníthetők a *ládás* és a *fiókos asztalok*. Általában faragással díszítették. Az *ülőbútorok*nak is sok változata ismert, a padládtól, padszékektől, a karos padokon, hosszú karszékeken át az egyes székekig, a bőrrel, kárpittal borított székekig.

Az *ágyak* közül a külföldről hozott mennyezetes ágyak voltak a legdrágábbak, amiket intarziával, faragással, festéssel díszítettek. De az egyszerűbb reneszánsz ágyakat is művészien díszítették, intarziával, aranygombbal, faragással, népi mintával.

A lakást tükrök, órák, gyertyatartók, domborművek, falon lógó fegyverek, bőrkárpitok is díszítették. A művelődés és a tudományok fontosságát jelzik a lakásban lévő *könyvek* vagy *térképek*. A XVII. század végén általánossá válik a könyvek gyűjtése. Bethlen Miklós szentmiklósi kastélyában szép francia könyvtárat gyűjt össze. Az alsórákosi kastély 1698-as leírásában olvasható, hogy az Asszony házában „*hét rámás atlasz címerek, egy papyros rámás cárta*” található. Keresden a könyvtár és a családi levéltár az őregtorony első emeletén kapott helyet.

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a XVII. századi Erdély benne élt Európa vérkeringésében. A Bethlenek Európát megjárt, művelt emberek voltak, akik reneszánsz szellemben éltek, szerették a kényelmet, a pompát, s ezt a helyi lehetőségekhez képest kastélyaikban is megvalósították. Otthonaikat a harmóniára törekvés jellemzi, amit a színes falak, bútorok, kályhák, falra való kárpitok, szőnyegek összhangja bizonyít. Az erdélyi kastélyokat természetesen nem lehet a kor nyugat-európai kastélyaival egyenrangúnak tekinteni, azoknál szerényebbek, de itt is a reneszánsz életfelfogás tükröződik.

A kastélyok utóélete, sorsa napjainkban

A vizsgált kastélyok XX–XXI. századi utóélete sajnos szomorú. A második világháborúval az arisztokrácia mint társadalmi osztály eltűnt. Ezzel párhuzamosan kastélyaik is gyorsabb vagy lassabb pusztulásra voltak ítélve. A *keresdi kastélyt* a család 1948-ig, az államosításig lakta. Ekkor értékes berendezését, bútorait, kincseit teherautókra rakták és elvitték, a könyveket és iratokat az udvaron elégették. A kastély a dánosi néptanács kezébe került, az épületek fokozatosan pusztultak. Az 1970-es évek elején elkezdték a kastély restaurálását, de először jóformán mindent szétszedtek, még a tetőt is. 1975-ben a munkálatok váratlanul abbamaradtak, az ott felhalmozott építőanyagokat ellenőrzés nélkül széthordták. Ezt követően rohamosan romlott a kastély állaga, a reneszánsz loggia teteje és boltozatos helyiségek sora is beomlott. Az 1990-es évektől újra elindult a helyreállítás, új tetőzetet kapott a kastély, és belülről is megkezdődött a felújítás. A *kisbúni kastélyt* az államosítás után egy mezőgazdasági egység használta, és teljesen lelakta. Ma elhagyatottan, romosan áll a Nagy-Küküllő gátja mellett. A *bethlenszentmiklósi kastély* a második világháború után az állami gazdaság kezébe került, majd óvoda és szolgálati lakások kaptak helyet benne, míg az állaga engedte. Az 1980-as években még sertésfeldolgozó is működött az épületben. Ma málladozó vakolattal, leromlott állapotban, üresen áll a Kis-Küküllő partján, állapota évről évre romlik. Ezek a kastélyok mind szerepelnek a legveszélyeztetettebb romániai műemlékek listáján. Az *alsórákosi kastély* már több mint száz évvel ezelőtt indult gyors pusztulásnak, miután utolsó tulajdonosa, Teleki Sámuel 1903-ban eladta a helyi közbirtokosságnak. 1917-ben a magyar állam akarta

helyreállítani, de meghíúsította az uralomváltozás. Az épület további sorsa a lassú pusztulás. Az 1990-es években kezdődött meg helyreállítása, új tetőszerkezetet kapott, és a súlyosan megrongálódott falakat megerősítették. Még további újjáépítésre lenne szükség, bár az említett kastélyok közül az alsórákosi van a legjobb állapotban. A kastélyok eredeti berendezése sehol sem maradt meg.

Az egykor kastélyokban is meglévő kazettás famennyezetek, festett, népies motívumok mintakincse ma már csak az erdélyi templomokban tekinthető meg. Az elpusztult farafagások a mai erdélyi farafagók alkotásaiban élnek tovább.

Udvarhelyi Bence

További irodalom: *Gróf Bethlen Miklósné: Visszaemlékezése elhunyt férje családtörténetére és életútjára.* Kolozsvár (Kolozsvár) 2005. 12. szám – *Biró József: Erdélyi kastélyok* Bp. 1943. – *Budai Enikő-Kovács András: Transylvania Anno Domini MMI.* Kolozsvár 2002. – *Keresztes Gyula: Maros mégyei kastélyok és udvarházak.* Marosvásárhely 1995. – *Kovács András: Késő reneszánsz építészet Erdélyben* Bp.–Kolozsvár 2003. – *Rados Jenő: Magyar kastélyok.* 1939. – *Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* 1895. (újra: Bp. 1986.) – *Szépréti Lilla: Régi és új világ.* Kolozsvár 1981. – *Vincze Mariann: Az alsórákosi várkastély.* Műemlékvédelem (Budapest) 1994. 2. szám.

Az alsóúti Habsburg-kastély

I. József nádor 1819-ben részben családi birtokáért cserélte, részben vásárlás útján jutott az alsóúti uradalomhoz, amely egészen 1945-ig a Habsburgok magyar ágának a birtokában maradt.

A nádor új birtokán rangjához méltó kastélyt akart építeni, ezért a tervezéssel a híres mestert, Pollach Mihályt bízta meg. Egy év alatt elkészült a terv. 1820 június 13-án került sor az alapkövetételére. A klasszicista kastély építési munkálatai 1826-ra készültek el és további egy évet vett igénybe a berendezése, így a főhercegi család 1827-ben már ide is költözött. A munkálatok azonban tovább folytak az épületen, és később is történtek bővítések. A kastélyhoz tartozó parkot az építés ideje alatt kezdték el telepíteni. József nádor szenvedélyes kertész volt, már gyermekkorában megtanulta a kertművelés fortélyait, minden jelentősebb családi esemény alkalmával emlékfát ültetett. Még életében megépültek a gazdasági melléképületek és az istálló is.

Jelentős bővítési munkálatokra József Károly magyar királyi honvéd főparancsnok kerített sort az 1870-es évektől kezdődően. Az U alakú udvar keretező szárnyakhoz, további L alakú szárnyakat illesztettek. Az így kialakult új külső udvar szélesebb lett, mint az eredeti belső udvar. A jobb oldali külső szárny végéhez kapcsolódva helyezkedett el az istálló. Simor János bíboros-hercegprímás figyelmét felkellette a helyiség és megjegyezte, hogy olyan szép, még kápolnává is átalakítható lenne. Az átalakításra Stornó Ferenc építészrt kérték fel, aki a tervvel az 1879 évi székesfehérvári országos kiállításon aranyérmert nyert. A kápolna 1880-ra készült el és november 27-én Simor János fel is szentelte. A kápolna folytatásaként könyvtár és levéltár épült. A könyvtárban állítólag öt corvinát is őriztek. 1871–72-ben felépítették a pálmaházat, melyet Ybl Miklós tervezett. József Károly ásatta ki a tó medrét és furatta Zsigmondy Vilmosmal az ország második artézi kútját.

Az utolsó átépítés a XIX. század végére tehető. E munkálatok során nyerte el a kastély a végleges formáját. Helyiségeinek száma ekkor kétszáz fölé nőtt. A kastélyudvar bejárata előtt nemzetiszínűre festett talpazaton álló két, a komáromi várerődből származó 1848-as ágyú fogadta a látogatót. József Károly helyezte itt el őket, mintegy hirdetve, hogy katona ember lakja a kastélyt. Az udvar közepét szökőkút díszítette.

A főépítető a nádor volt, majd az őt követő családfeők igyekeztek a maguk ízlésének megfelelően otthonossá tenni a helyiségeket, a berendezés ezért nem egységes. A bútorok többségét József nádor első felesége Alexandra Pavlovna az orosz cár leánya hozta nászajándékként magával. Az épület földszintjén helyezkedtek el a nagyméretű termek, az emeleten a családtagok lakosztályait és a vendégek

József főherceg és felesége, Klotild főhercegnő (Koller Károly felvétele, 1885 körül)